

DESPRE INTELECT, RAȚIUNE ȘI SPECULAȚIUNE, ÎN FILOSOFIA ROMÂNEASCĂ

MICĂ ANTOLOGIE, CU SUBLINIERI

TITUS LATES*

DIMITRIE CANTEMIR, *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu Lumea sau Giudețul sufletului cu trupul*, Iași, 1698.

„Dumnădzău atotputernic nu numai acéste lumini au făcut [Soarele și Luna], ce și alta. Ce acéste doaă li-au făcut ca deasupra capului omului să luminédze, iară cea a treia, înlontrul capului. [...] Iară cea dinlontrul capului lumineă iaste **socotiala** minții mele, cu carea de lumini dătătoriul Dumnădzău m-au luminat ca a socoti să poci.”

[După: Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. I: *Divanul*, ediție critică, studiu introductiv și comentarii de Virgil Cândea, text grecesc de Maria Marinescu-Himu, București, Editura Academiei, 1974, pp. 131, 133.]

SAMUIL MICU, *Învățătura metafizicii*, mss., 1787–1790.

„Mulți prin cuvântul acesta **înțeles**, judecă cum că să însemnează tot felul de putere a cunoaște. Și așa nu pot să nu cuprinză și simțirile și închipuirea supt cuvântul **înțelesului**. Iar obiceiul graiului poștește ca mai strâns să punem marginii cuvântului acestuia.

Cum că înțelegem vreun lucru atunci să zice când ales cunoaștem lucrul acela. Drept aceia, **înțelesul** este putere a-și pune ales înaintea minții lucrul și ales a-l cunoaște.”

„Viu acum la cea mai aleasă și decât toate mai de cinste putere a minții omenesti, adevă la **cuvânt**, că mai cu sigur acesta omul întrece pre dobitoace și decât care nu știu ce ar fi putut Dumnezeu mai bun da neamului omenesc. Iară **cuvântul** este putere a sufletului nostru a vedea ales legătura adevărilor celor preste tot.

* Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru”

Ce zicem noi **cuvânt**, grecii zic «logos», latinii «ratio» zic, așa dară aici prin **cuvânt** nu sunet trebuie să înțelegi, ci judecata cea adevărată a minții, care-ți arată și ce învață, pentru ce și cum să cuvintezi.”

[După: Samuil Micu, *Scrieri filozofice*, studiu introductiv și ediție critică de Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe, București, Editura Științifică, 1966, pp. 161, 165.]

EFTIMIE MURGU, *Curs de filosofie*, ținut la Academia Mihăileană, 1834–1835; 1835–1836.

„Acele felurite reprezentații pe care sau prin simțiri sau prin fantasie le-am agonisit, mintea noastră adeseori le cumpănește între sine și deosebește într-însele notele cele proprii [de către cele comune, apoi pe cele proprii] le neglijează sau le bagă în seamă. Aceasta făcând mintea noastră se zice a *abstrage*, adică a trage afară sau a scoate (abstrahere). După aceea, împreunând notele comune laolaltă, după un nou mod, formează *reprezentații abstracte* sau comune. Și această a minții noastre putere se numește **înțelegere** mai strâns luată, fiindcă înțelegere în vorba de comun însemnează *putința de a cugeta* sau a *gândi*; iară mai pe larg arată putința de a reprezenta. Așa fel de reprezentații abstrase sau comune se numesc *concepțiuni* (conceptus), *priceperi* (notiones) și *idei*.

Ne obișnuim încă și reprezentațiile a le cumpăni între sine și a hotărâ de nu cumva sau nu poate fi una notă a alteia, adică potrivescu-se ele între sine sau nu. Puterea minții prin care urmează aceasta se numește *puterea de a judeca*, iară efectul acestei puteri se zice *județ* sau *judecată*.

Mai pe urmă, și înseși județele le cumpănim și din cele cunoscute scoatem altele necunoscute. Această mai de căpetenie a minții noastre putere se numește **socotință** sau **rație**, iară efectul acesteia socoată (rationium, raisonnement). **Socotința** dimpreună cu puterea judecării precum și cu **înțelegerea** alcătuiesc puterea cugetării și sunt cele mai înalte puteri ale sufletului, căroră chiar dimpotrivă le stau puterea simțirii și a închipuirii, care puteri fiind de față și în vite așa ca și în oameni se numesc *putințele sufletului mai de jos*.”

[După: Eftimie Murgu, *Curs de filosofie ținut la Academia Mihăileană (1834–35; 1835–36)*, ed. îngrijită și studiu introductiv de Victor Țărcovnicu, Timișoara, Editura Facla, 1986, pp. 71, 72.]

AUGUST TREBONIU LAURIAN, *Manual de filosofia și de literatura filosofică de W. Traug Krug*, tradusu după a treia edițiune, București, Cu tipariulu Collegiului National, 1847.

„Mintea sau **Intellectulu** se manifestă în Cugetare ca în o reprezentare mediată, și de aceea se numesce și facultate cugetativă (*facultas cogitandi*). Adecă reprezentă obiectele numai prin certe Note (*notae*) cari le unesce ca o varietate de representationi în o unitate mai înaltă a conscientiei. Representationea cea mai produsă prin această lucrare se numesce așa dără Notione sau Conceptu (*notio, conceptus*), și pôte să coprinză suptu sene o pluritate de lucruri, durându că representationea sensuală se referesce numai spre individ, și e ôre-cumu concrecută (*concreta est*) cu acell'ă. Dără conceptulu representă numai cea-ă ce e, sau pôte fi, comunu mai multoru lucruri, și din această causă e mai multu sau mai pucinu abstractu (*abstractu est*). A abstrage (abstrahere) de la proprietatile prin cari se distingu individuele (individua) și a reflecte (reflectere) la comunulu din cari se nascu speciile și genurile (species et genera), sunt lucrări de necesse unite ale mintii care chiaru din această causă, se numesce și facultate abstractivă și reflexivă.” (pp. 61, 62)

„Dacă considerâmu lucrarea noastră pre gradulu cellu mai înaltu, atunci ea se arătă ca Rationalitate (rationalitas). decât Eulu pôte să puiă și ce e perfectu în sene, independinte de tôte conditionile sensuale – Absolutulu sau inconditionatulu – ca unu obiectu allu cugetării și vuirii curate, și asiă să proiecteze Idee cari dau mai multu să intellegemu, de câtu pôte să cuprinză intellectulu prin conceptele selle pururé legate de lucrurile sensibile și finite. Din această causă, această facultate se numesce **Ratione**, care pôte fi teoretică și practică, și lucrarea ei cea propriă în amendoue respectele se zice Idealizare. [...]

Rationea, ca facultate teoretică, pune unu Absolutu în respectulu cunnoscientiei. Din această-ă se nasce idealulu scientiei complete, adecă allu unui complexu de representationi și de cunnoscitii cari consună cu totulu între sene, prin urmare sunt universal-valide pentru ver ce fientiă reprezentătoare și cunnoscitoare cu **ratione**, sau sunt absolutu adeverate.” (pp. 63–65)

TIMOTEI CIPARIU, *Elemente de filosofia după W.T. Krug*, Blasiu, cu tipariulu Seminariului Diecesanu, 1861.

„**Intielesulu** (intelectualitatea teoretică) se manifesteaza în cugetare că întru una reprezentare mediată, de unde se și numesce facultate cugetatoria

(fac. cogitandi). Elu adeca – si reprezenteza obiectele numai prein mediulu unoru semne (notae), pre carele cá pre una varietate de representatiuni date le aduna intru una mai inalta unitate a' Conscientiei." [...]

„**Ratiunea**, cá facultate teoretică, pune unu ce absolutu pentru a cunoscerea. De aci resare ideale-le scientiei complenite (perfecte), adeca alu cuprensulu de unele representatiuni si cunoscantie, care cu-totullu consuna (armonieza) intre sene, si prein urmare suntu universale – valide pentru orice fientia, ce reprezenteza si cunosce cu **ratiune**, seau absolute-adeverate.” (pp. 46–52)

SIMION BĂRNUȚIU, [*Filosofia peste tot*], mss., cca. 1939–1940.

„Mintea omenească are graduri osebite în lucrarea sa, așadară și puterea cunoscătoare încă în osebite graduri (potentii sau sfere) își va arăta lucrarea sa ca simțire: pe cel înțelegăresc ca **înțeles**, pe cel cuvîntesc ca **cuvânt**.”

„[...] metafizica ca analitică a înțelesului îl socotește pe **înțeles** ca pe o potență mai înaltă a puterii cunoscătoare, care se rădică deasupra simțirii...”

„în cât se arată **cuvântul** legând laolaltă cugetări și făcând închiări dintr-însele, s-a socotit în logică. Acum fiindcă premisele închiării sunt princeputuri din care se cunoaște bunătatea închiatei, așa **cuvântul** se poate declara și astfel cum că este putere cunoscătoare de princeputuri. Și fiindcă fieștecare princeput este o condițiune de la care atârnă altăceva, ce se zice condițiunat. Așa, dacă e dat condițiunatul, atunci **cuvântul** va trebui să cerce condițiunea, pentru aceea **cuvântul** așa încă se poate declara că este o putere care cearcă condițiunea fiecărui condițiunat dat.”

[După: Simion Bărnățiu, *Filosofia după W.T. Krug*, ediție princeps după manuscris inedit, studiu introductiv de Ionuț Isac, text îngrijit, cronologie și notă asupra ediției de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2004, pp. 314, 327, 374.]

SIMION BĂRNUȚIU, *Metafizica*, mss., cca 1858.

„Mintea noastră lucrează în grade sau sfere diverse, deci în facultatea cunoscătoare încă se va manifesta în potențe sau sfere diverse, așa cât dânsa e lucrătoare parte ca *sens* (în sfera senzuală), parte ca **înțeles** (în sfera intelectuală), parte ca **ratiune** (în sfera rațională).”

„Reprezentățiunea se numește concept încât noi cuprindem mediat cu mintea obiectele reprezentate senzualmente, așa încât se pare că reprezentățiunea se desface de cătră obiectele ei, și reprezentătorul e un punct mai înalt, din care vede o mulțime de particularități. Facultatea aceea ce formează conceptele se numește *înțelesul*.”

„Cum se manifestă **rațiunea** legând cugetele spre a forma *raționamente*, am văzut în Logică. Acum fiindcă premisele raționamentului sunt *principiile*, din care se cunoaște validitatea concluziunii, de aceea putem zice că **rațiunea** e facultatea de a *cunoaște din principie*. Și fiindcă fiecare principiu e o condițiune, de la care se cugetă ca dependente altceva, care chiar de aceea se numește condiționat, așadară dacă e dat condiționatul atunci **rațiunea** va avea să cerce condițiunea aceluia. Deci se poate zice, că **rațiunea** e facultatea de a *cerca condițiunea unui condiționat dat*.”

[După: Simion Bărnuțiu, *Metafizica*, ed. îngrijită și ed. critică de Eugen S. Cucerzan și Ionuț C. Isac, după un manuscris inedit, st. introductiv și glosar de termeni de Eugen S. Cucerzan, note de subsol și postf. de Ionuț C. Isac, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2014, pp. 29, 39, 79.]

SIMION BĂRNUȚIU, *Psichologi'a empirica și logica*, Iași, Tipariulu Tribunei Române, 1871.

„Acea direptiune a sufletului spre celu *suprasensibile* și *nefinitu* că spre punctulu de repausu și ultimariu a tota cercetarea și adoperatiunea omenesca, se numesce *ratiunalitate* in catu se manifesta in tota lucrarea spiritului, și *ratiune* in respectulu indoliei spre cunoscintia.” (p. 48)

„Asia dar' **ratiunea** e:

a) că și sensulu una facultate ce *percepe nemediatu*, adeca *una percepere* seau *esperire interna* a lui D-dieu și a lucrurilor divine.

b) Inse acesta percepere nu este pasiva seau numai receptiva precumu e perceperea sensului, ci mai vertosu **ratiunea** precumu și **intielesulu** e totu una data una facultate creatrice și formativa. Precumu adeca **intielesulu** formeza concepte dein intuitatiunile sensului, asia formeza și **ratiunea idee** dein intuitatiunile sale.” (p. 50)

VASILE LUCACIU, *Instituțiuni filosofice*, vol. I: *Logica*, Satu-Mare, Tipografia Liberă, 1881.

„Fiind omul dotat cu inteligență nu numai că percepe pe calea simțurilor lucrurile ce sunt, sau se întâmplă în el și în afară de el în mod

sensibil, ci posedă și o aprehensiune intelectuală prin care pricepe naturalmente esențele sau quidditățile lucrurilor, și-și câștigă multe cunoștințe aparținătoare atât la ordinea ideilor cât și la a faptelor. Asupra ideilor acestora ce exprimă esențele necesare și universale ale lucrurilor și asupra acestor fapte externe și interne percepute imediat prin simțuri, **intelectul** formează o serie dublă de judecăți imediate. Aceste judecăți, de stau în ordinea ideilor se numesc judecăți pure sau analitice, sau principii, axiome raționale, sau verități primitive necesare. De se învârtesc asupra faptelor și a lucrurilor, se numesc judecăți sau mixte sau sintetice, și verități primitive contingente. De la principiile acestea și, așa zicând, de la aceste verități intuitive pleacă **rațiunea** în deducțiile sale, ca așa să extragă concluziile implicit conținute în acelea și să le aplice unor fapte și subiecte particulare. Pe această cale își mărește și extinde **rațiunea** numărul cunoștințelor sale.”

„Prin **intelect** și **rațiunea inductivă** omul vine în posesia multor verități primare de sine evidente, și a multor principii generale inductive, ce pot fi de cea mai mare utilitate atât în știință cât și în viața practică. Spre acest scop însă se cere să extragem cunoștințele implicit conținute în acele verități și principii și să facem aplicație la fapte și subiecte particulare. Toate acestea se pot obține pe calea raționării deductive sau a deducției, ce este un act, și încă actul principal al **rațiunii**.

Și aici se poate stabili că teza, ca **rațiunea de sine** (per sene) nu greșește în deducerea concluziilor conținute în principii și de aceea veritatea silogismului construit după toate cerințele logice, nu se poate trage în dubiu fără contradicție.

Pentru ca intelectul din natura sa e făcut spre adevăr, și e infailibil în principiile prime; ci **rațiunea** nu diferă de **intelect**; așadar și **rațiunea în sine și de sine** e ne-greșită în concluziile sale.”

[După: Vasile Lucaciu, *Instituțiuni filosofice*, vol. I: *Logica*, ed. îngrijită de Vianu Mureșan și Dana Grigoriu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2005, pp. 111, 120.]

IOAN CLINCIU, *Despre asociațiunea ideilor*, București, Tipografia Centrală Frații Popescu, 1887. [Teză pentru licență susținută la Facultatea de Litere și Filosofie din București.]

„[...] **rațiunea** se consideră de psihologie ca o facultate fundamentală. Ea ne dă principiile adică legile fundamentale ale cugetării și este însuși spiritul cu constituțiunea sa nativă, cu instinctele și trebuințele sale. Sunt

două școli, care susțin contrariul: *sensualismul*, care nu recunoaște **rațiunea** și pretinde, că toate cunoștințele noastre vin din simțuri și empirismul, reprezentat mai cu seamă prin asociaționiști, care de asemenea neagă puterea rațiunii și afirmă, că înainte de experiență spiritul este egal cu o tablă rasă.

Cea mai mare parte a filosofilor recunosc, că există un număr de cunoștințe cu un caracter deosebit de al cunoștințelor experimentale. Cu aceste cunoștințe prime se ocupă **rațiunea** și sunt: ideile de timp, spațiu, cauzalitate, principiul substanței, principiul rațiunii suficiente, al cauzelor finale, principiul legilor și al ordinei, principiul de identitate, contradicțiune și al mediului exclus.” (p. 36)

CONSTANTIN ANTONIADE, *Iluziunea realistă. Încercare de critică filosofică*, București, Tipografia Curții Regale F. Göbl Fii, 1907. [Lucrare prezentată ca teză pentru doctoratul în filosofie la Facultatea de Filosofie și Litere din București.]

„**Speculațiunea filosofică** neagă de la început realitatea sensibilă și recunoaște o natură incondiționată a lucrurilor; un «în sine» este pus de la început ca obiect al cercetării filosofice.” (p. 78)

„**Speculațiunea filosofică**, pornind de la conștiința că adevărata realitate a lucrurilor este deosebită de cea cunoscută nouă, că între existența reală și profundă și lumea aparențelor fenomenale este o prăpastie, încearcă întâi o determinare pozitivă a acestei existențe incondiționate; însă cum încercările de asemenea determinări pe calea dogmatică nu sunt decât un șir de neizbânzi, filosofia nu renunță la acea existență, dar îi dă o determinare negativă, o recunoaștere incognoscibilă. Subterfugiul însă nu mântuie de contraziceri: substanța, lucrul în sine, noumenul sau oricum l-am numi, nu poate fi valabil cugetat nici ca cognoscibil, nici ca incognoscibil.” (p. 132)

PETRE ANDREI, *Filosofia valorii*, București, Fundația Regele Mihai I, 1945. [Lucrare prezentată ca teză de doctorat în sociologie la Facultatea de Filosofie și Litere din Iași, în anul 1918.]

„Până la I. Kant cercetarea obiectului cunoștinței avea un caracter aproape exclusiv metafizic. Astfel Descartes, Spinoza, Leibniz, Wolf explicau cunoștința și obiectul ei numai prin **rațiune**, având o *metodă deductivă apriorică*. Ei plecau de la conceptul substanței, de la principiul **rațiunii**, pe

care le considerau ca înnăscute și cu valabilitate absolută, independent de experiență.” (p. 75)

„În afară însă de raportul de identitate sau de contradicție, gândirea mai stabilește raportul de dependență între concepte și judecăți. Aceste raporturi de dependență sunt stabilite prin ajutorul principiului **rațiunii**. [...]

Deosebirea dintre principiul **rațiunii** și acela al identității este faptul că principiul **rațiunii** stabilește un raport de dependență între două concepte legate între ele printr-un concept total, pe când prin principiile celelalte se stabilesc numai raporturi de asemănare și deosebire.” (p. 111)

CONSTANTIN RĂDULESCU-MOTRU, *Puterea sufletească*, ediția definitivă, București, Editura Casei Școalelor, 1930. [Prima ediție a apărut în anul 1907.]

„Știința după Kant, este condiționată de logica funcțiilor noastre intelectuale. Logica funcțiilor intelectuale este însă condiționată, la rândul ei, de logica personalității omenești, **intelectul** fiind numai un instrument de orientare pentru personalitate.” (p. 99)

„Mulțimea oamenilor este prin instinct de partea metafizicii și în potriva relativismului unui Kant, unui A. Comte, unui William James, etc. Negreșit că aceștia din urmă au mai mulți aderenți în cerul oamenilor de știință specialiști și mai ales în cerul filosofilor; dar și aceștia constituiesc o infim de mică elită față de restul mulțimii. Cei mulți cred în realitatea absolută a materiei, sau a lui Dumnezeu, spiritul universal; precum și în datele simțului sau ale **rațiunii**. pe câtă vreme oamenii de știință specială și filozofii, prin practica reflexiunii critice, îngrămădesc argumente în sprijinul relativității cunoștinței, mulțimea continuă să urmeze metafizicii.” (p. 140)

CONSTANTIN RĂDULESCU-MOTRU, *Personalismul energetic*, București, Editura Casei Școalelor, 1927.

„Lucrul este produs de condiționările conștiinței. Lucrurile, odată formate prin intuiție, nu rămân unele de altele izolate: tot unitatea apercipției le împreună, sub diferite raporturi, în judecăți. Deasupra formelor *apriori* de timp și spațiu sunt categoriile **inteligentei**, care fac posibilă știința. Sub aceste categorii orișice lucru, dacă intră, poate forma obiect de știință; căci atât cât țin cuprinsul categoriilor, judecățile au la baza lor intuiția și sunt sigure. Dincolo de cuprinsul categoriilor sau, mai precis, dincolo de intuiție, judecata nu mai este sigură, ea nu folosește științei.

Totuși, și dincolo de categorii continuă unitatea apercepției. Dar ea nu elaborează noțiuni științifice, ci idei, idealuri; nu este inteligență, ci rațiune. Ideile și idealurile nu fac parte din condițiile constitutive ale lucrurilor, așa cum sunt raporturile exprimate prin judecățile științei, ele sunt numai condiții regulative. **Inteligența** arată ce sunt, **rațiunea** ce ar trebui să fie lucrurile. **Inteligența** ajunge la rezultatele ei prin logică; **rațiunea** prin dialectică.” (p. 171)

„**Rațiunea** stabilește legea morală ca ideal zice Kant, și idealul se realizează prin libertatea voinței autonome. Dar cum? Este aici o participatie a realului la ideal, cum credea Platon, sau este o imanență a idealului în real, cum credea Aristotel? Și una, și alta, cu toată autoritatea lor de tradiție, aceste soluții lasă o mare problemă nerezolvată, și anume: cum se împacă libertatea voinței cu determinarea rațiunii? Dacă **rațiunea** trebuie să fie ascultată de voință, cum mai este voința liberă? Kant, ca și revoluționarii francezi, au făcut din rațiune o entitate metafizică ce planează peste voință, fără a fi în vreun raport precis cu desfășurarea acesteia. Apoi, și la el **rațiunea** păstrează caracterul de universalitate, caracter ce a înlesnit filosofilor raționaliști de altădată speculațiunile îndreptate spre cucerirea absolutului.” (pp. 177, 178)

„Toate sistemele raționaliste și materialiste de până aici sunt zdruncinate profund prin teoria kantiană, care afirmă că intuiția și adevărul sunt deopotrivă condiționate de spontaneitatea conștiinței omenești. Absolutismul de până aci nu are ce opune acestei teorii ingenioase. **Rațiunea**, pe a cărei logică el clădise, este acum contestată. **Rațiunea** se subordonează spontaneității conștiinței. Știință, artă, morală, tradiție sunt în funcție de om. Filosofiei nu-i rămâne decât calea personalismului.” (p. 180)

IOSIF BRUCĂR, „Puncte de reper la o teorie a cunoștinței”, în *Încercări și studii*, București, Editura „Cercul Libertatea”, 1919.

„Lumea externă există așadar, o percepem prin sensibilitatea noastră, îi fixăm legile prin experiențele științifice și astfel o cunoaștem. Cu toate acestea, în cunoașterea noastră nu putem face abstracție că noi cunoaștem lumea externă, că sufletul nostru se comportă activ față de această lume, că prin urmare, alături de factorii experienței trebuie să punem și factori de ai **intelectului** nostru. Sunt chiar judecățile și principiile **rațiunii** noastre.” (p.128)

IOSIF BRUCĂR, *Filosofi și sisteme*, București, Societatea Română de Filosofie, 1933. [Capitolul III: „A. Liebert și filosofia critică”]

„**Rațiunea** este concepută în filosofia lui Kant, ca unitate funcțională. În filosofia speculativă însă, – și acum începe deosebirea dintre critică și filosofia speculativă, această unitate se manifestă în forma dialecticii teleologice. [...] În filosofia speculativă, primatul îl are tot **rațiunea** (opozitie cu dogmatismul prekantian spinozist, unde primatul este al existenței, iar **rațiunea** nu e decât un accident sau un atribut al cunoașterii).” (p. 172)

GRIGORE TĂUȘAN, „Moartea lui Socrate și cultul rațiunii libere”, în *Nuanțe filosofice*, București, Editura Casei Școalelor, [1937].

„Puterile **rațiunii** sunt infinite; prin ele se poate coborî Dumnezeu din invizibile eternități la masa de lucru a unui om prin **rațiune** – vorba lui Pascal, – omul poate sta dârz în fața naturii pentru că are superioritatea asupra forțelor oarbe, chiar având proporții de cataclism, întrucât minusculul om le înțelege.” (p. 8)

„Raționalismul lui Socrate, este astfel o prefață de toate marile răscruci de drumuri, pe care istoria le face, înainte de a le scrie istoricii, prefață care în fond e o apologie a rațiunii dezrobite de puterile telurice, de instincte, de patimi și de sofisme înșelătoare.

Cred, fiindcă e absurd, va spune peste veacuri un stâlp al teologiei creștine și un strălucit reprezentant al literaturii patristice. Cred, pentru că liberul examen al **rațiunii** mele, mă îndeamnă la aceasta, ar fi spus Socrate.

Și nici Dumnezeu nu poate să admită în rândul celor ce-l admiră pe cei care alungă **rațiunea** din cultul lor pios.” (p. 11)

„Și în această lumină, în apoteoza raționalismului, procesul lui Socrate ia cu totul alt aspect; nu e procesul unui om, nu e ura contra unui sistem, sunt forțele telurice inconștiente, aglutinate ca părțile neînsuflite ale materiei, contra **rațiunii**, pe care Socrate o ridicase la rangul de ideal omenesc.” (p. 13)

P. P. NEGULESCU, *Problema epistemologică*, curs litografiat, Facultatea de Litere și Filosofie din București, 1937–1938.

„Cunoaștem un lucru atunci când îl percepem cu simțurile; nu-l înțelegem însă decât atunci când îi descoperim, cu ajutorul funcțiilor inte-

lectuale mai înalte – cu ajutorul **rațiunii**, cum se zice de obicei –, cauza care îi explică existența.” (p. 32)

NICOLAE BAGDASAR, *Teoria cunoștinței – expunere sistematică și critică*, vol. I, București, Imprimeria Națională, 1941. [Ediția a 2-a: București, Casa Școalelor, 1944.]

„Două izvoare de cunoștințe, din capul locului deosebite de gândirea filosofică și opuse unul altuia, fiecare îndreptat împotriva celuilalt, se înfățișează pe scena filosofică: simțurile pe de o parte, **rațiunea**, **intelectul**, pe de altă parte. Filosofia antică nu numai că reușise să le descopere, dar făcuse ceva mai mult: examinase valoarea lor cognitivă și, prin gânditorii ei de seamă, hotărâse și căruia din aceste izvoare îi revine revelarea esenței în sine a transcendentului și descoperirea adevărului absolut și imuabil: **rațiunii**. Totuși ar fi o eroare să credem că odată cu aceasta avem și o fundamentare teoretică a eficacității acestui izvor de cunoaștere și o expunere a tuturor aspectelor și articulațiilor lui epistemologice.” (p. 54)

„Spre deosebire de sensibilitate, care este o facultate de cunoaștere prin intuiții, **intelectul** este o facultate de cunoaștere prin noțiuni. Cu alți termeni, **intelectul** nu cunoaște intuitiv, ci discursiv, el nu cunoaște nemijlocit, ci mijlocit.” (p. 126)

LUCIAN BLAGA, *Eonul dogmatic*, București, Editura Cartea Românească, 1931. [Lucrare inclusă în: *Trilogia cunoașterii*, 1943.]

„Distingem două stări fundamentale ale **intelectului**: starea «enstatică» și starea «ec-statică». Cât timp **intelectul** se așează în cadrul funcțiilor sale logice normale e enstatic. Din moment ce **intelectul** pentru a formula ceva cu ajutorul conceptelor ce-i stau la dispoziție trebuie să evadeze din sine, să se așeze cu hotărâre în afară de sine, în nepotrivire ireconciliabilă cu funcțiile sale logice, el devine ecstatic.” (pp. 127, 128)

ANTON DUMITRIU, *Valoarea metafizică a rațiunii*, București, Editura Cartea Românească, 1933.

„Deciziunea la care s-a oprit metafizica modernă e abandonarea **rațiunii**. Acordând prea puțin **rațiunii**, metafizicienii și-au forțat propria lor slăbiciune, cerând prea mult de la ea. S-a cerut de la **rațiune** o explicație globală, a lumii întregi, uitând că trebuie procedat din adevăr în adevăr, ca în tabloul universului infinit, artistul prezumpțios care ar încerca să-l reducă

la proporțiile unei pânze nu va ajunge niciodată la ultimul detaliu. [...] Metafizica se află într-o confuzie: ea pune probleme raționale și cere soluții care nu corespund constituției intime a sistemului conceptual, sau procedează invers, punând probleme care nu-și au originea în exigențele **rațiunii**, voiește a-le soluționa în cadrul inflexibil al **rațiunii**.” (p. 7)

„Căutăm dacă **rațiunea**, sau un alt mijloc de cunoștință, este veritabilul instrument pentru substratul transcendent al lucrurilor, și nu o putem face decât prin **rațiune**! Toate concluziile la care am ajunge nu ar putea fi adevărate decât dacă acceptăm înainte de toate valabilitatea **rațiunii**. Pe scurt, în mod forțat, concluziile noastre, chiar în această chestiune, trebuie să poarte o marcă distinctivă: *bune pentru inteligențele raționale*. Deoarece toate cunoștințele noastre se rezolvă în concepte și în relațiile dintre ele, nu vom putea găsi un singur exemplu, care să deroge de la această constatare: inteligența este în neputință de a ieși din cercul **rațiunii**, din moment ce începe a reflecta asupra datelor cunoștinței. Orice cercetare inițială pe care o tentează inteligența noastră, o face prin **rațiune**, care este condiția chiar a reflecției, adică a gândirii.” (pp. 10, 11)

„Mulți filosofi și în mod remarcabil Kant, au adus dovezi, așa numitele antinomii ale **rațiunii pure**, pentru a arăta contradicțiile **rațiunii**. Dar toate aceste dificultăți se pot rezolva acum cu o deosebită claritate.” (pp. 12, 13)

„Raționamentele pe care le face Kant chiar, pentru a respinge **rațiunea** în metafizică, sunt și ele sofisme figurae dictionis, deoarece au ca subiect material lumea imuabilă, *an sich*, într-o concepție metafizică dar, iar concluzia e trasă tot în virtutea consecințelor pe care le impune minții, lumea fenomenală, lumea formelor cu care îmbracă inteligența noastră obiectul, pentru a-l face inteligibil.” (pp. 15, 16)

„Dacă **rațiunea** este o schemă reală, efectivă, concretă, pe care se sprijină materialmente universul, aceasta e o problemă de metafizică; dar și această problemă, și toate problemele care se vor putea imagina, trebuie să satisfacă forma gramaticală, pentru a spune așa, a sistemului rațional. Ce va spune metafizica despre relativitatea sau absolutul cunoștințelor noastre, ce rezultate noi ar da problemelor sale, este o altă chestiune: dar toate soluțiile vor trebui să respecte forma rațională a adevărului, fiindcă altfel nu ar mai fi adevărate. Dacă antinomiile lui Kant ar fi demonstrate cu toată rigurozitatea logică, ar trebui să renunțăm la **rațiune**; dar o asemenea demonstrație este inițialmente falsă, pleacă de la un punct de vedere absurd și deci nu se poate realiza decât cu erori de amănunt. Astfel adevărul este simplu formal și

cuprinde justificarea sa în însăși forma constructivă a ființei lui. Înțeles în chipul acesta, adevărul devine o metodă, metoda prin excelență și totdeodată fatală a metafizicii: dialectica.” (pp. 35, 36)

„**Rațiunea** procedează din adevăr în adevăr, seria cunoștințelor noastre neterminându-se niciodată. Noi nu vom cunoaște niciodată totul, dar vom cunoaște totdeauna mai mult. Este o cucerire progresivă a cunoștinței, un progres al spiritului prin el însuși, un elan al ființei noastre, o sesizare a realității prin mijloacele noastre și nu prin altele imaginate ca posibile. Numai în acest sens metafizica are un înțeles.” (p. 37)

„Kant concepe prin datele experienței și ale **rațiunii** separațiuni virtuale în aceste date, pe care apoi le situează în afara lor; rezultatele sunt, firește, absurde, dar absurditatea rezidă tocmai în acest procedeu pe care logica cea mai simplă îl respinge.” (p. 109)

„Metafizica modernă, în neputință de a obține integral soluțiile problemelor ei, a separat realitatea de **rațiune**. Kant face din rațiune o facultate specială, deosebită fundamental de **inteligentă** și sensibilitate și construiește un tablou de categorii ale **rațiunii** care ar fi forme *a priori* ale ei. Acest *deus ex machina* prin care Kant crede că rezolvă multe chestiuni dificile, acest *a priori* al **inteligentei**, care e capabil să lămurească absolut orice dificultate, nu este cât de puțin satisfăcător: principiul însuși are nevoie de explicație, și nu face altceva decât să înlocuiască un simbol cu altul, să schimbe mai jos, mai în necunoscut, punctul de aplicație al eforturilor metafizice, și prin aceasta complică problemele, învăluindu-le în mister.” (pp. 131, 132)

„Am arătat că nu se poate demonstra invalabilitatea unui principiu al **rațiunii**, fiindcă acest lucru nu se poate face decât cu autoritatea aceluiasi principiu; nu se poate dovedi în general, că **rațiunea** e în conflict cu ea însăși, pentru că acest lucru s-ar stabili tot cu mijloace raționale. [...] Încercând a dovedi relativitatea **rațiunii** nu se poate pleca decât tot de la relativitatea ei, ceea ce exclude demonstrația; același lucru se poate spune și celor ce ar voi să demonstreze absolutul **rațiunii**, fiindcă fără contradicție nu se poate pleca decât tot de la ipoteza absolutului ei, așa dar iarăși e exclusă demonstrația.

Rațiunea se găsește verificată de știință.” (p. 134)

„Kant, forțat de evidența experienței a admis eficacitatea **rațiunii practice**, în știință. Însă din această valabilitate care verifică inițial

rațiunea, se scoate printr-o legătură de recurență totală ei realitate. Unde sfârșește știința și începe metafizica? Unde se termină fenomenul și începe numenul? Nu există o separație de fapt, de realități, ci o simplă exprimare verbală deosebită, oricare limite ale fenomenului vor fi extrapolate de **rațiune**.” (p. 135)

ION PETROVICI, „Rațional și irațional”, în *Gând românesc*, anul IV, nr. 2, 1936, pp. 75–85.

„**Rațiunea** este desigur și dânsa un produs al naturii, și pentru ce n-am crede că natura însăși, înfricoșată de dezlănțuirea propriilor ei forțe, a creat această frână, acest zăgaz, care să stăvilească la nevoie ori măcar să domolească izbucnirea primejdioasă a instinctelor.”

„Dacă **rațiunea** noastră se oprește neputincioasă în fața unor enigme, indescifrabile cu mijloacele ei, oare în sufletul nostru nu s-ar găsi poate alte funcții – multă vreme socotite mai modeste, fără raport direct cu cunoașterea adevărului, ba chiar primejdioase stabilirii lui – dar care în fapt să fie totuși mai proprii decât **rațiunea** de a se introduce pe sub poarta misterelor, a se insinua în acele taine și a sesiza natura intimă a acelor implacabile opacități? Oare funcții iraționale nu ar putea să izbutească acolo unde **rațiunea** a eșuat?”

„Trebuie să încep prin a semnala că **rațiunea** constituie, între altele, o frână inhibitivă, față de latura biologică și instinctuală a ființei noastre. Această frână nu e desigur ușor acceptată de acea parte robustă a făpturii omenești, alcătuită din porniri viguroase și din instincte clocotitoare. Chiar dacă dictatura **rațiunii** nu este așa de efectivă cum ar putea să pară, ea este în orice caz plicticoasă pentru jocul instinctelor, prin veșnicile ei interziceri și muștrări. Ea nu este în nici un caz simpatcă laturii noastre instinctuale, neconținut comprimată ori strunită de veleitățile diriguitoare ale forului rațional.”

„[...] epoca actuală pare să fi înregistrat câteva eșecuri importante în sarcina **rațiunii** și în pofida așteptărilor trezite de opera ei amezitoare.

Este de netăgăduit că cea mai minunată realizare a **rațiunii** omenești a fost știința pozitivă și marile ei aplicații în domeniul tehnic.”

„E momentul să examinăm acum valoarea obiecțiilor aduse **rațiunii** și să le prețuim în chipul cel mai nepărtinitor.”

ION PETROVICI, „Idea de Dumnezeu în fața rațiunii”, în *Gândirea*, anul XVI, nr. 7, 1937, pp. 313–318. [Comunicare făcută la Congresul Internațional de filosofie din Paris – Congrès Descartes, 1937.]

„[...] frumoasa confiență a lui Descartes în puterile **rațiunii** noastre și în posibilitatea ei de a ajunge, printr-o demonstrație riguroasă, până la Dumnezeu, nu s-a putut menține în filosofia ulterioară. Rând pe rând s-au pus în evidență originea complexă și precumpănită afectivă a credinței religioase, incapacitatea **rațiunii** de-a făuri argumente mulțumitoare pentru a funda existența divinității (David Hume și Kant au ruinat rând pe rând toate argumentele clasice), în sfârșit, tot pentru a se disocia obiectul credinței religioase de orice dialectică rațională, s-a mai arătat că **speculația filosofică** n-a descoperit ea pe Dumnezeu, ci l-a găsit în viața socială, care mai demult îi făurise noțiunea și o integrase în complexul de convingeri ale individului și colectivității.”

„Când astăzi se caută a se reduce din cale afară rolul **rațiunii** la geneza ideii de Dumnezeu, invocându-se incapacitatea dialecticii raționale să pășească în transcendent, înseamnă să se uite că la origine religia a fost în mare parte un fruct al **rațiunii**, că explicările religioase – așa naive cum erau – satisfăceau perfect **rațiunea**, întrucât analogiile din care s-a plăsmuit mitologia divină intrau perfect odinioară în cadrul acestei metodologii nerafinate, de care se slujea **rațiunea** la început. Numai cu timpul s-a marcat diferența dintre între atitudinea inițială și explicarea rațională, și numai atunci **rațiunea** nemulțumită, dar care nu voia totuși să deposedeze sufletul de mângâierile religioase, a inventat teoria «simbolurilor», a desemnat religiei alte izvoare sufletești, într-un cuvânt a luat deprinderea să împingă viața religioasă în lotul afectivo-voluntar.”

D. D. ROȘCA, *Existența tragică: încercare de sinteză filosofică*, ediție definitivă, București, Editura Științifică, 1968. [Prima ediție: București, Editura Cartea Românească, 1934.]

„[...] oricât de departe ar pătrunde inteligența noastră prin experiență și analiză, nu va reuși niciodată să reducă tot ce există la combinații de elemente pur inteligibile, adică logic necesare. Totdeauna, dincolo de zona acestora, se vor ivi altele, date pur și simplu. Numai în momentul când orice experiență posibilă ar fi totalizată, s-ar putea întâmpla – zic: numai s-ar putea întâmpla – să nu rămână elemente date pur și simplu. Realitatea

întregă ar deveni în acest caz logic necesară, căci ar fi deductibilă din înseși legile constitutive ale **rațiunii**.

Dar, din acel moment chiar, moment de conceput numai cu închipuirea, ar muri **rațiunea**... Condiție absolut indispensabilă a funcționării și existenței **rațiunii** fiind existența concretă a datelor diverse. **Rațiunea** ia doar naștere exercitându-se tocmai asupra concretului dat.” (p. 72)

MIRCEA FLORIAN, „Filosofia ca disciplină teoretică” (1923), în *Reconstrucție filosofică*, București, Casa Școalelor, 1943.

„[...] noua metafizică nu e numai o transformare, sub impulsul criticismului, a metafizicii platonice a fundamentului, ci și o fuziune a acelei metafizice cu metafizica modernă a esenței. Conștiința (Eul, **Rațiunea**, Spiritul) nu e numai cauza, condiția lumii, ci și esența ei. tot ce există își are rădăcinile în **Rațiunea universală**, în Spiritul absolut. Amestecul intim între cele două metafizici a fost mijlocit de noțiunea de «evoluție», se înțelege, dacă luăm evoluția într-un sens general și aproape emanatist: lumea sensibilă, natura, este explicitarea, apariția, pe trepte suitoare a **Rațiunii**. Universul e un *organism* în evoluție, o obiectivare evolutivă a aceleiași esențe (monism). Stă în natura **Rațiunii active** a se manifesta mai întâi sub formă de *natură* și apoi de *spirit*.”

„Lumea sensibilă (natura) este așadar un moment al evoluției **Rațiunii**. Esența naturii este rațională și accesibilă numai gândirii intuitive; **Rațiunea**, care e infinită activitate evolutivă, *trebuie* să se manifeste ca «realitate sensibilă». **Rațiunea** are ca temă cunoașterea de sine; cunoașterea de sine are loc printr-o conștiință individuală; conștiința individuală nu e posibilă fără corp și lumea corporală; de aceea **Rațiunea** nu ajunge la conștiința de sine decât trecând prin natură, adică producând-o. **Rațiunea universală** trebuie cu necesitate să afirme natura, pentru a ajunge, în spiritul omului, la conștiința de sine.” (pp. 34, 35)

MIRCEA FLORIAN, *Știință și raționalism*, București, Atelierele grafice Socec & Comp., 1926.

„În adevăr, dacă putem vorbi de o bancrută a raționalismului, nu ne e îngăduit a vorbi de bancruta «**rațiunii**». «**Rațiunea**» n-a murit; ea trăiește. Și flacăra ei va pâlpâi luminătoare câtă vreme cultura, la temelia căreia stă această **rațiune**, nu va fi o ruină. Căci într-un sens, care urmează a fi determinat, «**rațiunea**» este sinonimă cu spiritul științific.” (p. 11)

„O sumară trecere în revistă a culturii europene pune într-o lumină crudă abuzurile terminologice cu **rațiunea**. În numele **rațiunii**, în evul mediu, biserica, mai ales catolicismul, susținea adevărul indiscutabil al dogmelor și osânda pe eretici. Scolasticul Anselm din Canterbury era convins că toate dogmele pot fi demonstrate rațional. Tot în numele **rațiunii**, «filosofii» secolului al XVIII-lea atacau teologia; iar Robespierre făcea să funcționeze ghilotina. În numele «aceleiași» **rațiuni**, dogmele aci erau decretate ca adevăruri, aci ca o interesantă «impostură».” (pp. 13,14)

„Nu există (nu e real) decât ceea ce e *inteligibil*, gândit, ceea ce e transparent **rațiunii**. Și e inteligibil ceea ce are o **rațiune de a fi**, un fundament explicativ.”

„Inteligibil este numai ceea ce emană din principii apriori, «înnăscute», evidente, care deci n-au fost primite prin simțuri, ci decurg direct din «natura» gândirii, a «**rațiunii**».”

„[...] ideile raționale și realitatea rațională, nesensibilă, au un izvor comun: atât **rațiunea mea**, cât și realitatea inteligibilă sunt subîntinse de **Rațiunea universală**, care e Dumnezeu.”

„**Rațiunea** este dar clarificarea a ceea ce este dat, nu implică tipicuri preexistente, după categorii preformate și rigide, ci după chiar arătările datelor și așa cum acestea se prezintă. **Rațiunea** ca logizare este, pe scurt, determinarea lucrurilor prin lucruri, a datelor tot prin date. Să se noteze că **rațiunea**, gândirea, în sensul acesta, nu angajează realitatea gânditului, a determinatului. Nu e deloc sigur că tot ce e gândit, determinat, clarificat, este prin aceasta și real.” (pp. 15–18)

„«**Inteligentă**», «**rațiune**» au fost, așadar, întrebuințate în două sensuri: inteligentă ca determinare sau clarificare în genere; inteligentă ca determinare sau cunoaștere a realului, preocuparea științelor realului (naturale și ale spiritului). În cazul al doilea, inteligentă e identificată cu procedeele inductive, de cucerire a realității; inducția trece drept procedeu «rațional».” (p. 114)

„Orientarea spre «înțelepciune» sau perfecție «interioară» a voinței e o trăsătură proprie culturii răsăritene, rezervorul religiilor. Mentalitatea europeană, consecventă idealului ei, a încercat o înțelepciune laică, o acțiune de ordin moral cu ajutorul «**rațiunii**» [Rațiunea are aci sensul specific de cunoaștere a realului, de explicație prin cauze], așadar cu ajutorul cunoașterii precise a realului, care dă omului mai multă libertate de

acțiune, mai multă spontaneitate și încredere în sine. Cunoașterea realului e o emancipare de superstiții, e o eliberare de sine, o autonomie, care, transpusă pe planul etic, se prezintă ca «**rațiune practică**»: conducerea omului prin sine, prin propriile sale puteri.” (p. 129)

MIRCEA FLORIAN, *Recesivitatea ca structură a lumii*, vol. I, ed. îngrijită, studiu introductiv și note de Nicolae Gogoneață și Ioan C. Ivanciu, București, Editura Eminescu, 1983.

„Ca exemplificare a felului nostru de a defini **inteligenta** sau **rațiunea** ca o împletire recesivă de divers și de identic, cu dominarea diversului, oricâte oscilații ar exista între cei doi termeni, vom lua în cercetare câteva noțiuni, de care s-a servit iraționalismul contemporan drept cal de bătaie: 1) individualitatea; 2) mișcarea și devenirea; 3) imposibilitatea de a *deduce* multiplul dintr-o unitate inițială.

Individualitatea pare a fi piatra de scandal a **rațiunii**. Individualul sfidează «conceptualizarea» prin bogăția determinărilor sale și mai ales prin opoziția dintre individual, unic, și noțional, general, repetabil.”

„Iraționalul își definește funcția sa în obligațiile ce le are față de rațional, în serviciile ce-i poate aduce. În cazul individualului, unitatea este dată ca factor eminent rațional; multiplul rămâne să fie explorat pe trepte indefinite, potrivit nevoilor explicației – multiplul izolat reprezintă aspectul irațional.

De asemenea, în cazul mișcării, unitatea – principiul rațional – este dată, iar tema rămâne descoperirea diversului, a momentelor ce o constituie. În sfârșit, devenirea are o altă structură: este dat diversul, iar sarcina **rațiunii** este descoperirea unității și continuității.”

„Cum știința nu este totuna cu matematica decât etimologic, dacă prin matematică se înțelege o perfectă ordonare cuantificabilă și simbolică, tot așa **rațiunea** nu se confundă cu deductibilul, cu silogistica. **Rațiunea** postulează o solidaritate mereu variabilă a multiplului și unității, a deosebirii și identității, a esenței și relației.” (pp. 280–282)

PETRU COMARNESCU, Kalokagathon. Cercetare a corelațiilor etico-estetică în artă și în realizarea-de-sine, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1946.

„**Rațiunea** alege imaginile, desfăcându-le pentru scopuri anumite. **Rațiunea** ne călăuzește să descifrăm ceea ce este util și ceea ce poate fi

aplicat în acțiunile noastre, precum și ceea ce poate fi luat drept adevărat. **Rațiunea** călăuzește activitatea practică, precum și activitatea logică. **Rațiunea** este cea care face alegerea în majoritatea acțiunilor noastre. **Rațiunea** este și iubire, deoarece cunoscând pe ceilalți înțelegem, iar a înțelege înseamnă a iubi.

Rațiunea cuprinde imaginația și intuiția, pentru că ele sunt aperițiuni ale vieții, în sensul cel mai larg și fundamental. Dar **rațiunea** este *imaginație controlată și inteligență cu scop*, iar, astfel fiind, este mai mult decât imaginație.

Imaginația sugerează, iar **rațiunea** ordonă. Imaginația nu numește, nici nu fixează obiectele, ci mai degrabă descifrează viața, prin stări clare și perfecte ale sufletului sau, cum ar spune Stéphane Mallarmé, bucuria imaginației constă în fericirea de a ghici, încetul cu încetul, stările sufletului. Imaginația variază și calitatea ei este de a fi mereu nouă și mereu proaspătă.

Dimpotrivă, **rațiunea** definește și încearcă să fixeze toate semnificațiile, prin conceptele ei. Calitatea ei este precizia și stabilitatea. Funcțiunea **rațiunii** are un scop și ea folosește libertatea cu mai multă răspundere și restricții. **Rațiunea** înseamnă prudență și reducere. A raționa înseamnă a reduce experiența imaginară la principii, esențe, formule. **Rațiunea** este ascetică și austeră pentru că implică deliberare și autoconstrângere. **Rațiunea** este disciplina gândirii, în timp ce imaginația este viața sa. Fără imaginație, **rațiunea** ar fi goală sau oarbă. Dar, pe de altă parte, fără **rațiune**, imaginația ar fi fără frâu și nesigură.

Imaginația exprimă experiența individuală și este referitoare la agentul sau observatorul care îndeplinește actele estetice și percepțiunile.

Rațiunea cere universalul și permanentul. Ea este mijlocitorul dintre indivizi și ca atare impune reguli și norme pentru conduita lor. Între produsele **rațiunii**, adică conceptele, și acelea ale imaginației, adică imaginile, este o diferență de calitate. Conlucrarea lor caracterizează spiritul în totalitatea lui. A fi înseamnă a imagina și a gândi.

Totuși, a gândi înseamnă a ști ce să alegi sau să faci. **Rațiunea** ne ajută să luăm o atitudine justă sau greșită în fața vieții și se dezvăluie prin intuiție, imaginație, percepție și voință. Noi putem *hotărî* cum vom acționa, pentru că suntem ființe raționale. Mai mult, putem suspenda sau schimba acțiunile noastre, după cum putem descoperi conduita cea mai bună, fie ea individuală, socială sau transcendentă.

Rațiunea dezvăluie implicațiunile voinței și dorințelor noastre. Pentru aceasta, **rațiunea** trebuie să fie atotcuprinzătoare (atât cât limitările eului îngăduie), mobilă și definită. [...]

Conceptele **rațiunii** ajută activitatea noastră estetică, precum și cea etică, de a persista nu ca forțe oarbe sau tiranice, ci ca facultăți conștiente și creatoare. **Rațiunea** determină obiectivarea actelor noastre estetice în fapte și obiecte estetice. Iar **rațiunea**, de asemeni, determină atitudinile noastre etice, dar numai după ce am avut intuiția a ceea ce este bun.” (pp. 89–91)

PETRU P. IONESCU, *Unitatea cunoașterii*, București, Casa Școalelor, 1944.

„Cunoașterea se fărâmițează într-o puzderie de forme. Unii vorbesc și pun accentul pe o cunoaștere imediată, sensibilă, cantonând ca un prim popas rezultatele spiritului cunoscător în «datele imediate». Alții vorbesc despre o cunoaștere care ar putea depăși experiența sensibilă care nu ar avea decât rolul unui adunător de material brut. O asemenea cunoaștere supra-sensibilă s-ar făuri astfel la nivelul **intelectului activ**. Această cunoaștere, la rândul ei ar fi ea însăși depășită de o altă operație mai rafinată, care s-ar petrece la nivelul **rațiunii** sintetizatoare, constituind actul superior al oricărei dialectici.

Alți gânditori, întristați de neputința ierarhic orânduită a sensibilității, **intelectului și rațiunii** de a descifra misterul realului ontic, își vor îndrepta privirile jinduite de dorul adevărului metafizic spre o nouă formă, spre o nouă *metodă* de cunoaștere, intuiția. căreia i-ar reveni sarcina să surprindă esența lumii și a conștiinței. În fine, alții vor renunța chiar la promisiunile aurite ale intuiției pentru a-și da încrederea totală nu cunoașterii ci credinței.

Ceea ce este și monstruos, și absurd este însă faptul celălalt și anume că la fiecare popas și formă de cunoaștere postulăm o formă corespunzătoare în real. Nu numai cunoașterea despre real se scindează în nenumărate forme, ci însuși realul e chemat să răspundă la aceste forme ale cunoașterii prin tot atâtea moduri de a fi ale sale.” (p. 37)

EUGENIU SPERANTIA, *Système de métaphysique implicite dans les postulats de toute connaissance possible*, Sibiu, „Cartea Românească din Cluj”, 1943.

„*La foi contient la raison en germe. Elle en est grosse et ne lui est donc ni étrangère et ni ennemie. Un fidéisme correctement conçu n'est donc, pour aucun motif, opposé à un rationalisme bien entendu. Et ceci nous semble d'autant plus soutenable que ces deux attitudes, tenant indiscutablement à la nature de l'esprit, se sauraient être regardées comme radicalement distinctes et indépendantes. Deux fonctions ressortissant à la même puissance vitale ne peuvent ne pas converger d'une manière quelconque, ne*

peuvent pas être totalement dépourvues de quelque rencontre ou renouement dans l'équilibre général du vivant. Ceci s'avère même pour le couple «sentiment-**raison**», dont la nature est visiblement hétérogène. D'autant plus, ce deux autres fonctions, foi et **raison**, également intellectuelles, doivent demeurer, de par leur destination, perpétuellement corrélatives.” (p. 121)

DUMITRU ISAC, *Cunoaștere și transcendență*, Cernăuți, Tipografia „Mitropolitul Silvestru”, 1943.

„Mulțimea metodelor poate foarte bine să ducă la un scepticism în privința posibilității de cunoaștere a minții omenești. Dar însăși această ceartă metodologică pornește de la o premisă sceptică. de la afirmația explicită sau numai implicită că **rațiunea** este o cale insuficientă pentru revelarea misterelor transcendente. Chiar dacă este așa, și noi avem motive să o credem, ce i se poate substitui **rațiunii**? Confundarea cu elanul primordial nu credem că poate duce la o *cunoaștere*, pentru că aceasta presupune claritate, iar claritatea – recunoaște și Bergson –, nu există decât în inteligență. Existența clarității presupune distincție, pe când confundarea cu elanul vital duce la o dispariție a întrebării conștiente. Și apoi se mai pune și întrebarea întrucât prin această confundare am depășit marginile propriei noastre ființe și cine ne garantează mai apoi că în ceea ce descoperim afundându-ne *în noi* se află esența lumii ce ne depășește? Pentru noi, soarta și valoarea filosofiei sunt soarta și valoarea **rațiunii**; nu a **rațiunii dogmatice**, care vrea să construiască din pure concepte o ordine existențială, ci a **rațiunii** care se întreabă mereu de valoarea construcțiilor sale: a **rațiunii critice**.”

„Fără a crede că sistemul kantian este expresia definitivă a cunoașterii umane și fără a înlătura deci alte cugetări care să ajungă la concluzii diferite de acele la care ajunsese Kant, ne simțim totuși obligați să afirmăm că *spiritul critic* reprezentat de înțeleptul de la Königsberg *a fost*, – pe deasupra construcției sistematice a gândirii sale, – *dușul rece care a pozitivat filosofia*.”

„**Rațiunea critică** este pentru orice altfel de gândire filosofică același lucru ca în știință experiența față de teorie. După cum aici orice ipoteză își așteaptă verdictul de la experiență, își așteaptă confirmarea în fapt, tot așa dincolo, orice construcție explicativă a ordinii existențiale trebuie să dea seamă de soliditatea și valoarea ei în fața funcțiunii critice a **rațiunii**, tribunal suprem pentru orice faptă metafizică.” (pp. 47, 48)

MIHAI RALEA, *Explicarea omului*, București, Editura „Cartea Românească”, 1946.

„«Omul e un animal rațional» a spus bătrânul Aristot acum mai bine de două mii de ani. Toate progresele omenirii de atunci încoace se fac în jurul descoperirii logice a filosofului grec. Tot ce s-a gândit, s-a descoperit sau s-a combătut, până în ultimul secol e în legătură directă ori măcar indirectă cu subsumarea noțiunilor, cu legătura judecăților între ele ori cu așezarea lor în silogism. Caracterul specific al întregii ere creștine e redescoperirea **rațiunii** și a logicei. Efectele ei practice ori teoretice au fost atunci așa de comode, așa de fecunde, încât s-a constituit încetul cu încetul o religie a **rațiunii**.

Logică, adevăr, realitate, au devenit, cel puțin pentru bunul simț, care culege, mai târziu opiniile intelectualității, valori sinonime. Omenirea europeană a clădit cu încredere și răbdare timp de secolii cultul inteligenței raționale, pe care, într-un moment de delir colectiv revoluția franceză a voit chiar să-l fixeze, într-o religie propriu zisă. Dar în această privință «secolul luminilor» nu se deosebește prea mult de Bacon care a combătut un aspect al raționalismului, adică deducția, dar a susținut un altul, inducția. Toți, cu preferințe variate pentru o înfățișare ori alta, au fost buni cetățeni ai republicii logice. Că englezii i-au adăugat empirismul ori senzualismul, sau Kant criticismul, nu înseamnă decât că au completat unele detalii ori că au aranjat lucrurile ceva mai bine.

E lesne de înțeles atunci că, superstiția **rațiunii** fiind valoarea supremă, iar, pe de altă parte, omul fiind animalul cel mai perfect, concluzia fundată cu necesitate va fi că omul e primul animal care gândește.” (pp. 30,31)

„Caracterizările intelectualiste au început a cunoaște oarecare disgrație, odată cu predilecția modernă pentru pragmatism și misticism. În locul divinității **rațiunii**, nealterată decât de prea puține critici până acum câteva decenii, s-a instaurat o alta: acțiunea. Bergson, James, au arătat cu prea multă claritate poate, că omul e un animal interesat și sagace. Nu-l preocupă nimic altceva decât adaptarea practică la mediul înconjurător. Dar ajustarea sa la ambianță sau a acesteia la trebuințele sale nu se poate face prin idei ori prin speculații teoretice. Filosofii caută și preamăresc rolul **rațiunii**, dar nu-i cunosc adevărata semnificație. Inteligența omenească e, înainte de toate, cum spunea Bergson, «le meilleur moyen de se tirer d'affaire», adică cea mai ingenioasă soluție la o dificultate practică. A fi inteligent înseamnă a reuși, adică a avea succes, sau cu alte cuvinte, a învinge.” (pp. 37, 38)

CAMIL PETRESCU, *Doctrina substanței*, vol. I, ed. îngrijită, note și indice de nume de Florica și Vasile Dem. Zamfirescu, studiu introductiv de Vasile Dem. Zamfirescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988. [Ultima variantă a mss. 1954–1955.]

„**Rațiunea** nu e o «facultate» de a cunoaște, așa cum a văzut-o Kant, cu atât mai puțin o «putere originală», ca să-i impuie ea ordine universului, ca la Sf. Thomas d’Aquino. Nu e nici măcar o facultate originală de organizare a «impulsurilor afective» și «a celor sociale», o «capacitate de reacție personală», nici, așa cum cer nevoile moralistului catolic, o însușire superioară, în sensul că «individul» trebuie conceput ca dotat cu o viață psihică care se încoronează cu rațiunea, facultate a adevărului teoretic și facultate a normelor practice de conduită.

Rațiunea nu este decât constrângerea în fața necesității evidente sub sancțiunea fizică, actul de accepta o ordine străină.” (pp. 101, 102)

„Substanțialismul comportă și o nouă definiție a «**rațiunii**». **Rațiunea** nu mai e o facultate vagă de «a produce concept», ca la Kant, nu este facultatea de a recunoaște necesitatea logică, cauzalitatea logică, așa ca la raționaliști. **Rațiunea** este tocmai capacitatea de a recunoaște necesitatea lumii externe ca opusă lumii interne, este recunoașterea necesității externe, a necesității concrete substanțiale (tocmai facultatea de a deosebi ficțiunea de real) – adecvarea la real. În acest sens, animalele au **rațiune** deși nu «raționează logic» pe când un nebun care raționează adesea perfect logice lipsit de rațiune. De altfel, chiar unii filosofi s-au dovedit lipsiți de rațiune confundând necesitatea logică cu necesitatea realului, confundând logicul și Sein.

Rațiunea este acordul dintre actele de voință ale *Eului* și *lume* prin acceptarea necesității lumii externe, așa cum e dată ea. Ea *implică*:

- a) *Acordul dintre gândire (ca act) și necesitatea externă;*
- b) *Acordul dintre comportare (intenție) și lumea externă;*
- c) *Acordul dintre expresie și intenție.”* (pp. 102, 103)

„Definirea **rațiunii** ca titlu absolut de existență absolută, care e principiul gândirii concrete, nu trebuie confundată cu principiul identității: «Ceea ce este, este, ceea ce nu este, nu este», fiindcă acest principiu al gândirii dialectice, logice, e pur analitic, tautologic.” (p. 104)

„Soluția transcenderii eului psihologic ne-o dă numai o teorie completă a substanței și *în cadrul ei necesitatea dă titlul de raționalitate, nu rațiunea dă titlul de necesitate.*” (p. 107)

ALEXANDRU BOGZA, *Realismul critic*, ed. îngrijită de Al. Tănase și Al. Boboc, cuvânt înainte de Constantin Noica, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.

„Între «**intelect**» și «gândire» are loc următorul schimb. Pe de o parte **intelectul** – întrucât exercită acțiunea de inter-legare a părților unui tot – impune gândirii *înțelegere*, aceasta din urmă nefiind decât acțiunea de interlegare a părților unei judecăți, și astfel impune gândirii coerență.

Deci raportul dintre «**intelect**» și «gândire» e raportul de la «condiție» la «condiționat»: primul apare ca o condițiune a celeilalte, a cărei altă condițiune e *pluralitatea* elementelor asupra cărora se exercită acțiunea unificatoare a **intelectului**.

Pe de altă parte, gândirea, la rândul ei, imprimă **intelectului** și înțelegerii – respectiv judecății – «formă pură» sau «punct de vedere», care poate fi aceea a cantității, a calității, a relației, a modalității.

Deci insistăm asupra distincției ce trebuie făcută între «*intelectul pur*» și «*forma pură a intelectului și a înțelegerii*». **Intelectul pur, intelectul însuși**, este lipsit de «formă» – în accepțiunea kantiană a acestui din urmă termen – întrucât «formă» îi este adusă de către gândire. Astfel, **intelectul** rămâne situat în afara acestor «forme» atunci când se extinde dincolo de sfera gândirii, în domeniul materiei sub denumirea de «coeziune», și în general în domeniul Naturii, fiind agentul coerent al acesteia.” (pp. 38, 39)

CONSTANTIN NOICA, *Devenirea întru ființă*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.

„Conștiința filosofică nu vine să se adauge lumii sau să fie *despre* lume, ci omul ar trebui să fie lumea, în așezarea ei ultimă, iar conștiința filosofică, respectiv **rațiunea**, să fie împlinirea devenirii acestei lumi. Căci omul nu e simplu om, simplu sine. De la început conștiința sa e întru ceva, deci, dincolo de sine.” (pp. 15, 16)

„**Rațiunea**, reflectată în *intelect* după cantitate, calitate, relație, modalitate, dă înțeles *devenirii* (ca pluralitate, negație, cauzalitate, posibilitate), apoi *devenirii întru ființă* (ca unitate, realitate, inherentă, existență) și în fine *ființei* (ca totalitate, limitare ce nu limitează, autonomie, necesitate), făcând posibilă judecata, ce tinde să regăsească rațiunea, termenul de la început.” (p. 63)

„Înăuntrul fiecărui grup de categorii ale spiritului mișcarea are loc ca în *întregul spiritului*. Iată o primă justificare a mișcării dialectice bănuite.

La rândul ei, mișcarea dialectică a facultăților spiritului de ce ținea? Ni s-a părut de la început că facultățile acestea sunt în simetrie cu cei trei termeni ontologici, devenire, devenire întru ființă, ființă. **Rațiunea** era în fond devenire întru ființă în unitatea *conștientă* a actului acestuia. **Intelectul**, abia, era cel care descompunea în cei trei termeni; și tocmai pentru că el vedea totul, până și **rațiunea**, în diversitate, el ne apărea drept corespunzător devenirii, în sensul că obiectul său era încercarea de a o «fixa» pe aceasta în unitățile ei posibile. În sfârșit, judecata era începutul de refacere a unității raționale, prin cele trei tipuri de sinteze: ființa e devenire, devenirea este ființă, ființa este devenire; iar în sensul acesta judecata părea să corespundă momentului restrâns (izolat de către intelect), de devenire întru ființă în sânul **rațiunii**.” (p. 74)

„**Rațiunea trebuie să nu fie neutră** – aceasta e cheia dialecticii noastre. Împotriva felului cum e înțeleasă și înfățișată **rațiunea** uneori de gândirea modernă (străină în fond de rațiune, rămasă doar în intelect, cum s-a spus), împotriva unei **rațiuni** privită ca indiferență absolută, ca imparțialitate rece, ca instanță supremă de arbitraj, ca justiție legată la ochi; Împotriva «sănătății» acesteia logice – care ar putea fi, dimpotrivă, viciul intim, cancerul adevărat al conștiinței umane – **rațiunea** ne apare acum ca trebuind să fie scoasă din neutralitate.” (p. 104)

„Conștiința devenirii întru ființă (**rațiunea**) este devenire conștientă întru ființă; **rațiunea**, o dată obținută înființează. E destul să știi binele ca să-l faci, spuneau anticii. E destul să apară **rațiunea** ca ființa să se ivească.” (p. 137)

„**Rațiunea** însă este mai mult decât identitatea dintre conștiință și conștiința de sine; așa cum, împotriva definiției curente, ea ne apărea ca fiind mai mult decât o facultate formală, o putem privi acum drept mai mult decât o facultate infra-umană și în orice caz infra-conștientă. Avantajul definiției ce sugerăm pentru **rațiune** este astfel de a fi mai puțin o transcriere a ce se întâmplă în conștiință, cât a ceea ce are loc *prin* ea. Conștiința (ca și orice concentrare rațională, la lucruri) apare acum ca având o față ontologică. *Cu* ea, lumea nu are un simplu fel de a se reflecta, ci posedă un mijloc de a se potența în ființa ei. **Rațiunea** face să fie ființă dar și mai multă ființă pe lume. Ea înființează în sânul lumii.

Într-adevăr, înțeleasă drept conștiință a devenirii întru ființă la om, **rațiunea** te face să devii conștient întru ființă, adică să trăiești «rațional». Ce spune astfel argumentul ontologic? Că de îndată ce apare pe lume un real

înzestrat cu rațiune, se instituie și ființa, în măsura în care se înfăptuiește astfel o devenire rațională întru ființă. **Rațiunea** trimite necesar la «realizare». Ea nu lasă lumea în pace, nu *te* lasă în pace. Conștiința devenirii este o conștiință organizată iar organizarea devenirii înseamnă tocmai angajarea ei în ființă. Comandamentul **rațiunii** nu e: lasă ca lucrurile să fie, reflectă-le, primește în perfectă neutralitate înțelesul lor; ci este: *fă astfel* încât lucrurile să fie. Ființa este în facere și este ea însăși facere. Dar facere prin **rațiune**, adică fără desfacere.” (pp. 143, 144)

„Dacă devenirea întru ființă este, cel puțin funcțional, totul, ce reprezintă ea de fapt? E de prisos desigur să reamintim că ea nu se poate acoperi cu omul și nu vrea să fie o nouă definiție a lui; natura umană poate *deschide* către devenire întru ființă, dar în rest este ea însăși devenire întru devenire, fire. Atunci ce este devenirea întru ființă? Prin ea înțelegem pe celelalte; dar cum este de înțeles ea însăși?

De vreme ce ea dă înțelesul celorlalte, conștiința ei cu privire la ea va fi o formă de **rațiune**. Nu cumva *conștiința* devenirii întru ființă (nu simpla devenire întru ființă) este însăși **rațiunea**? – Aceasta este ipoteza pe care și-o îngăduie, sau *noua definiție pentru rațiune pe care o propune cartea de față*.” (p. 162)

ALEXANDRU SURDU, „Intellect, rațiune, speculațiune”, în *Gândirea speculativă: coordonate istorico-sistematice*, București, Editura Paideia, 2001.

„Prin *intellect* se înțelege gândirea intuitivă, practică, folositoare în lumea imediat înconjurătoare, cu referință directă la lucruri individuale și relațiile dintre acestea; cu aplicații, în lumea modernă, la domeniul tehnicii, la anorganic și solid, iar în științe, la aspectele matematice și de calcul, fiind exprimabilă în simboluri și formule.

Prin *rațiune* se înțelege gândirea discursivă, noțională, apreciativ-judicativă și argumentată, demonstrativă, bazată pe principiul rațiunii suficiente, prin care se urmărește consecvența și noncontradicția. Rațiunea este aplicabilă unei realități complexe: artistice, morale și științifice, în genere lumii organice, animalice și umane, fiind exprimabilă în limbajele uzuale.

Prin *speculațiune* se înțelege gândirea teoretică și mistică, bazată pe semnificațiile unor concepte generale de genul ideilor, al căror comportament este contradictoriu, paradoxal și misterios, care se referă mai mult la trecut și viitor decât la prezent, la originea evoluției și sfârșitul lumii, care nu pot fi altfel gândite și exprimate decât în forma unor sisteme ipotetice.” (p. 317)